

УДК 81'374.822

Коваль А. В.

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ КОГНІТИВНИХ І ПРАГМАТИЧНИХ ОЗНАК СЛІВ У ПЕРЕКЛАДНОМУ СЛОВНИКУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОНЯТЬ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ)

У статті виявлено сутність когнітивних і прагматичних ознак у семантиці слів та запропоновано способи їх відтворення в лексикографічних творах нового покоління, орієнтованих на політичну сферу діяльності.

Ключові слова: когнітивні ознаки, прагматична адаптація, глобалізація понять.

Коваль А. В. Способы репрезентации когнитивных и прагматических признаков слов в переводном словаре (на материале понятий политической сферы деятельности). – Статья.

В статье выявлена сущность когнитивных и прагматических признаков в семантике слов, предложены способы их репрезентации в лексикографических произведениях нового поколения, ориентированных на политическую сферу деятельности.

Ключевые слова: когнитивные признаки, прагматическая адаптация, глобализация понятий.

Koval A. V. Ways of reproduction of cognitive and pragmatic features of words in the bilingual dictionary (based on the political sphere notions). – Article.

The article defines the essence of cognitive and pragmatic features in the word semantics and brings forward certain ways of their reproduction in new generation dictionaries containing political notions.

Key words: cognitive features, pragmatic adaptation, globalization of notions.

Бурхливий розвиток когнітивної та прагматичної лінгвістики на перетині ХХ – ХХІ ст. призвів до того, що будь-яке явище в мовознавстві, будь-яка проблема, яка постає перед сучасним науковцем, не можуть аналізуватися без урахування когнітивного й прагматичного аспектів. Надбання вчених у цих напрямках знайшли своє втілення в багатьох галузях мовознавства. Однак на сьогодні залишилася низка питань, які потребують проєкції результатів когнітивних і прагматичних студій на практичні проблеми лексикографії. Дослідження проблем лексикографії під кутом зору новітніх лінгвістичних теорій важливе для створення словників нового покоління, які більшою мірою звернені до користувача, його потреб, когнітивного досвіду й дискурсивних практик. Отже, актуальність теми статті зумовлена відповідністю сучасним напрямкам лінгвістичних студій, а також необхідністю вдосконалення лексикографічних описів мовних одиниць на когнітивно-семантичному та прагматичному підґрунті.

Звертаючись до питання про ступінь вивченості заявленої проблеми, маємо констатувати відсутність вичерпних уявлень за наявності всіх передумов для подальших студій. Введено до наукового обігу й витлумачено поняття лексикографічного портрету; обґрунтовано принципи укладання перекладних словників; доведено необхідність подачі когнітивної та прагматичної інформації в словниках. Проте простежується недостатність конкретних праць, присвячених укладанню словників нового типу, адресованих користувачам певних галузей діяльності.

Мета дослідження – виявити способи відтворення когнітивних і прагматичних ознак слів у лексикографічних творах нового покоління, орієнтованих на політичну сферу діяльності.

Матеріалом для дослідження слугували тлумачні словники англійської та української мов.

Об'єкт дослідження – когнітивні і прагматичні ознаки слів політичної сфери діяльності.

Предмет дослідження – способи репрезентації когнітивних і прагматичних ознак слів політичної сфери діяльності в перекладних лексикографічних творах нового покоління.

Нові підходи до осмислення слова та його значення можуть допомогти в розв'язанні багатьох проблем, у тому числі лексикографічних. Так, виокремлення когнітивних ознак є необхідним для запобігання небажаним непорозумінням щодо певних понять, уявлення про які може мати розбіжності в представників різних комунікативних культур. Під когнітивною ознакою, як правило, розуміють «...окрему ознаку об'єкта, відображену в структурі досліджуваного концепту» [1, с. 273]. А.П. Мартинюк зазначає: «Когнітивні ознаки відображають усі стереотипізовані знання, уявлення, вірування, образи, оцінки, припущення, упередження, очікування тощо, асоційовані з феноменом, репрезентованим концептом у певній лінгвокультурі» [6, с. 102]. Виявлення прагматичних ознак у семантиці слова дозволить виокремити види дискурсивних практик у відповідній галузі діяльності, їх мету, інтенції, комунікативні стратегії й тактики, що допоможе у створенні професійно цінних лексикографічних описів. І когнітивні, і прагматичні ознаки мають братися до уваги в укладанні перекладних словників і довідників, оскільки саме вони відображають розбіжності в сприйнятті й вербалізації явищ реального світу та вказують на мовні одиниці, що потребують прагматичної адаптації.

Передусім звернемося до інтерпретації поняття прагматичної адаптації мовних одиниць, яке

детально досліджене в працях Є.В. Бреуса [2]. Учений інтерпретує це поняття як «...внесення певних поправок щодо соціально-культурних, психологічних та інших відмінностей між реципієнтами оригінального тексту й тексту перекладу» [2, с. 106]. Розглядаючи приклади прагматичної адаптації тексту на матеріалі реалій, Є.В. Бреус відзначає, що насправді коло явищ, які охоплює названий процес, є набагато ширшим [2]. Якщо виходити з положення про те, що словникові статті двомовного тлумачного словника також є текстом, то необхідність прагматичної адаптації одиниць словника стає очевидною, хоча саме поняття прагматичної адаптації набуває при цьому більш широкого смислу. Способи адаптації зумовлюються специфікою тексту словникової статті, який є конденсованим, проте має свого адресата – користувача, носія іншої мови. Якщо звичайний текст містить коментарі до тих явищ, що потребують пояснення, то текст словникової статті має містити лаконічні описи лексичних одиниць, які репрезентують усі відмінності в когнітивних і прагматичних характеристиках слів двох мов. Це стосується не тільки національно специфічної лексики. Так, у комунікативній сфері загалом (або більш спеціалізованих: політичній, правоохоронній тощо) існує безліч понять, які представники різних культур тлумачать і сприймають по-різному. Недостатнє взаєморозуміння, неоднозначність висловлювань, мовна роз'єднаність можуть призвести до виникнення небажаних непорозумінь.

У пошуках відповіді на питання про те, яким же чином має здійснюватися прагматична адаптація одиниць словникових статей, звернемося до дослідження коментарів С.Г. Тер-Мінасової [9]. У результаті порівняльного аналізу дослідник виявила, що авторам коментарів недостатньо обмежуватися популярно-енциклопедичними відомостями. Коментарі (як і лексикографічні описи) мають бути дослідницькими та творчими, мати лінгвокраїнознавчий і контекстуально-орієнтований характер. Останнє в словникових статтях може виражатися у вигляді довідок про те, у якій ситуації (у якому дискурсі) та чи інша лексична одиниця найчастіше вживається, яким є її прагматичний потенціал, яким комунікативним намірам мовця вона відповідає.

З огляду на специфіку лексикографічного твору, концепцію якого ми обґрунтуємо, і поєднання в ньому елементів власне перекладного словника й енциклопедичного підтримуємо пропозицію, запропоновану в науковій літературі, щодо такої назви жанру, як перекладний довідник [8]. У довіднику політичних термінів треба подати необхідну інформацію стисло й повно, спираючись на основні принципи, розроблені Л.М. Пелепейченко [8]. Структура довідника повинна відтворювати зазначені принципи: у ньому доцільно подати три роз-

діли. У першому розділі, оскільки довідник перекладний, мають пропонуватися варіанти перекладу та тлумачення значення аналізованої одиниці. Другий розділ міститиме когнітивну інформацію, яка буде різнитися для різних суб'єктів комунікації. Для успішності й ефективності міжнародних операцій усім учасниками важливо мати когнітивну інформацію, що характеризує всі комунікативні культури, які взаємодіють, у тому числі сторону протистояння. Пояснимо цю думку. Картина світу суб'єктів діяльності сторони протистояння, їхня когнітивна діяльність багато в чому зумовлюють тактику поведінки, яку бажано передбачити, щоб адекватно та вчасно відреагувати [8]. У третьому розділі подамо прагматичну інформацію, яка допоможе правильно використовувати лексичний матеріал та обирати комунікативні стратегії.

Зауважимо, що такі розділи не є обов'язковими для кожної словникової статті. Якщо слово одностороннє й не має суттєвих розбіжностей у мові перекладу та мові оригіналу, достатнім може бути його переклад. Якщо поняття має певні когнітивні відмінності, які треба враховувати перекладачеві, у нагоді може стати його тлумачення, оскільки когнітивна інформація часто репрезентується саме в дефініціях.

У випадку якщо аналізована одиниця має цілий синонімічний ряд, врахування всіх аспектів допоможе користувачеві обрати вірний відповідник перекладу. Стосовно подавання в лексикографічному творі синонімічного ряду ми розширюємо поняття прагматичної адаптації й відносимо до нього коментарі щодо дискурсивного використання компонентів синонімічного ряду. Пояснення такого типу реалізують принцип спрямованості довідника на фактор адресата, на який, власне, спрямована будь-яка прагматична адаптація мовних одиниць у перекладі.

Оскільки довідник має бути зручним у використанні, не перевантаженим великою кількістю інформації, доцільно використовувати систему позначок. Такі позначки завжди використовувалися з позиції стилістичних особливостей. У пропонованій нами лексикографічній розробці їх систему можна розширити та вдосконалити з позиції когнітивно-прагматичного підходу. Важливу роль також відіграє порядок подавання синонімів. У теоретичних працях неодноразово наголошувалося на необхідності починати з найчастотнішого слова. Сучасні перекладні словники (особливо електронні), на жаль, не починають словникову статтю з найуживанішого слова, що часто призводить до вибору невірної відповідника перекладу. Такий дисонанс можна простежити навіть на прикладі словосполучення *sідати на коня*. Двомовні словники пропонують перекладати його двома способами *to mount a horse* або *to get on a horse*, причому першим варіантом завжди

подають *to mount a horse*. Американці, любителі фразових дієслів (саме в англійському мовознавстві й з'явився цей термін *phrasal verb*), оберуть другий варіант, а щодо першого навіть здивуються, почувши, адже таке словосполучення можна зустріти лише в класичній художній літературі, а не в усному мовленні. Отже, крім зміни порядку варіантів перекладу, до варіанту *to mount a horse* треба додати позначку *книжн.*, тобто характерний для літературно-писемного викладу.

Частими є випадки, коли на перший погляд інтернаціональні слова викликають зовсім різні асоціації в представників різних культур. Розглянемо деякі поняття, що найчастіше звучать на політичній арені сьогодення. Тут простежується певна роз'єднаність у тлумаченнях начебто інтернаціональних слів. Термін *фашизм* було вперше введено в Італії щодо тоталітарного режиму Б. Муссоліні. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» [3] пропонує таке визначення: «...ідеологія культу сильної особистості, агресивного шовінізму й расизму; нацизм». Оксфордський словник [11] містить інше: «...an authoritarian and nationalistic right – wing system of government and social organization» (авторитарна й націоналістична система правління й соціальна організація правих політичних сил). Що цікаво, майже у всіх англійських словниках є вказівка щодо *правих політичних сил*, яка відсутня в українських. Це свідчить про те, що у свідомості англійців фашизм асоціюється з правими політичними силами.

Певні розбіжності простежуються в словникових статтях стосовно поняття *націоналізм*. Оксфордський словник [11] починає зі значення «patriotic feeling, principles, or efforts» (патріотичні почуття, принципи, зусилля), яке нижче розкривається у двох напрямках: «1) an extreme form of patriotism marked by a feeling of superiority over other countries; 2) advocacy of political independence for a particular country» (1) екстремальна форма патріотизму, викликана почуттям зверхності над іншими країнами; 2) відстоювання політичної незалежності певної країни). «Collins English Dictionary» [10] взагалі не включає негативну конотацію аналізованої одиниці: «Nationalism is the desire for political independence of people who feel they are historically or culturally a separate group within a country» (Націоналізм – це бажання політичної незалежності людей, які в межах певної країни вважають себе відокремленою групою в історичному й культурному сенсі). Сучасний політичний націоналізм у свідомості англійців базується на творах італійського націоналіста Дж. Мадзіні. Англійці націоналізм пов'язують із лібералізмом, хоча його негативні наслідки вони вбачають у поєднанні з консерватизмом, соціалізмом, комунізмом, фашизмом і релігійним фундаменталізмом.

На сьогодні очевидними є зміни у свідомості українців, які не сприймають націоналізм насамперед як зверхність національних інтересів, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої. Проте український словник [3] ще зберігає залишки радянських часів і першим значенням подає негативне: «1) ідеологія й політика, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу». Лише другим і третім подаються більш сучасні значення: «2) рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів; 3) рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва і т. ін.; патріотизм».

Одним із засобів когнітивно-прагматичної адаптації словникових статей вважаємо глобалізацію понять. У науковій літературі неодноразово доводилася необхідність глобалізації понять політичної сфери, обґрунтовувалася модель дослідження глобалізації понять і виявлялися її види: глобалізація з уніфікацією значень, глобалізація з генералізацією, глобалізація з конкретизацією, глобалізація з фіксуванням відмінних особливостей, глобалізація з випускненням несуттєвої інформації, глобалізація з додаванням інформації [5].

Розглянемо зазначене питання на матеріалі термінів концепту «тероризм», які належать до глобальних понять політичної та правоохоронної сфер діяльності. Терміни названих сфер діяльності повинні однаково тлумачитися різними соціумами, оскільки різна інтерпретація може стати перешкодою в міжнародній боротьбі із цим явищем. У статті Є.К. Павлової знаходимо яскравий приклад того, як відмінність у тезаурусах Ізраїлю та Палестини стосовно слова *тероризм* лише загострює конфліктну ситуацію, адже ізраїльтянин однозначно асоціює тероризм «із палестинськими смертниками, що підриває автобуси з мирними громадянами його країни», а палестинець вбачає в ньому «політику Ізраїлю щодо палестинського народу, вбивство борців за свободу Палестини, руйнування їхніх будівель» [7].

Якщо для глобалізації поняття *тероризм* обрати спосіб уніфікації, що полягає в поєднанні інформації, поданої в різних визначеннях або в зміні форми вираження думки, можна отримати прийнятні результати. В «Оксфордському тлумачному словнику» [11] тероризм визначається як незаконне застосування чи погроза незаконного використання сили або насильства проти осіб чи майна для шантажу або залякування уряду або суспільства з метою досягнення політичних, релігійних чи ідеологічних цілей. Закон України про боротьбу з тероризмом [4] подає таке визначення: тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому засто-

суванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення й органів влади, вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій із метою досягнення злочинних цілей. Уніфікація дозволила запропонувати глобальну дефініцію: тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому цілеспрямованому незаконному застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, знищення майна, убивств, тортур, залякування населення й органів влади, вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій із метою досягнення політичних, релігійних чи ідеологічних цілей.

Проаналізуємо інший термін репрезентованого концепту – *терор*. Коли Дж. Буш у 2001 р. оголосив «війну терору», він увів новий емоційно забарвлений синонім *тероризму*. До цього року слово *терор* використовувалося лише в значенні «страх, жах» (також *the Terror* – період французької революції, «якобінський терор»). На сьогодні в значенні, пов'язаному з тероризмом, воно використовується лише як означення *terror attack* (*терористична атака*), *terror suspect* (*той, що підозрюється в терористичній діяльності*) та, як правило, в усталених словосполученнях. Із 2009 р. термін *терор* утратив свою розповсюдженість, коли Міністерство оборони США офіційно змінило назву операції «*Global War on Terror*» («*Глобальна війна з терором*») на «*Overseas Contingency Operation*» («*Заморські військові та дипломатичні операції*»). Отже, у словниковій статті щодо слова

терор треба вказати, що англійське слово *terror* в аналізованому значенні не вживається для номінації аналізованого поняття, а лише як означення до іменника, що номінує певні дії. Як альтернативу за умови укладання довідника глобалізованих понять політичної сфери можна запропонувати дефініцію українського словника: «...найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення».

Узагальнюючи викладені думки, назвемо запропоновані способи відтворення когнітивних і прагматичних ознак слів політичної сфери діяльності в перекладних лексикографічних творах нового покоління:

– виявлення розбіжностей в інтерпретації різними мовними спільнотами вербалізованих відповідним словом понять із наступною прагматичною адаптацією;

– визначення особливостей використання відповідних слів у різних соціумах;

– встановлення когнітивної та прагматичної специфіки у використанні компонентів синонімічного ряду й подавання коментарів до лексикографічного портрету синонімів;

– прагматичну адаптацію розглядаємо як спосіб відображення когнітивно-прагматичних ознак і відносимо до неї глобалізацію понять та створення лексикографічного портрету компонентів синонімічного ряду.

Перспективою подальших розвідок вважаємо питання про репрезентацію когнітивних і прагматичних ознак більш широкого спектру мовних одиниць політичної сфери та інших галузей діяльності.

Література

1. Адонина Л.В. Методика концептуального аналізу (на прикладі концепта ЖЕНЩИНА) / Л.В. Адонина // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. – 2007. – № 1. – С. 272–282.
2. Бреус. Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский : [учебное пособие] / Е.В. Бреус. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Узд-во УРАО, 2002. – 208 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.182.0>.
5. Коваль А.В. Глобалізація понять правоохоронної сфери діяльності як засіб формування професійної і мовної компетенції курсантів вищих військових навчальних закладів / А.В. Коваль // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі : збірник наукових праць. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 21. – С. 59–65.
6. Мартинюк А.П. Когнітивно-дискурсивний напрям дослідження концептів у сучасній лінгвістиці / А.П. Мартинюк // Проблеми романо-германської філології: Зб. наук. пр. – Ужгород, 2006. – С. 92 – 107.
7. Павлова. Е.К. Лексические проблемы глобального политического дискурса / Е.К. Павлова // Вестник Московского университета. Серия 19 «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – М., 2005. – С. 98–111.
8. Пелепейченко Л.М. Принципи укладання перекладного словника для міжнародного співробітництва сил охорони правопорядку / Л.М. Пелепейченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – Х., 2010. – № 896. – С. 161–168.
9. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация : [учебное пособие] / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 624 с.
10. Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.collinsdictionary.com>.
11. Oxford Advanced Learner's Dictionary online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oxfordadvancedlearnersdictionary.com.